

З ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПІД ВЛАДОЮ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Анотація. У статті розглянуто історію Поділля з періоду II половини XIV століття до II чверті XV століття: передумови утворення, устрій та подальша доля Подільського князівства. Також було проаналізовано правління братів-княжичів Коріятовичів на Поділлі.

Ключові слова: Поділля, Подільське князівство, Коріятовичі, битва при Синіх Водах, Королівство Польське, Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське.

Illia Bereziuk

FROM THE HISTORY OF THE PODOLIA LANDS UNDER THE RULE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Abstract. The article examined the history of Podolia from the second half of the 14th century to the second quarter of the 15th century: the prerequisites for the formation, structure, and further fate of the Podolia principality. The reign of the Koriatovych brothers in Podolia was also analyzed.

Key words: Podolia, Principality of Podolia, Koriatovyches, Battle of Blue Waters Kingdom of Poland, Grand duchy of Lithuania.

Поділля – історичний регіон України, який розташований в південно-західній її частині. Охоплює майже всі землі сучасних Вінницької, Хмельницької (південь та центр), Тернопільської та Одеської (північна частина) областей. [1, с. 435]

Історично подільська земля була розділена на дві частини: Пониззя (західна частина), яке простягалось вздовж середньої течії Дністра, починаючи з притоки Стрипи до Лядови або закінчуючи рікою Мурафою, та Побожжя, або ж пізніше Брацлавщина (східна частина), що простягалася за верхньою течією річки Південний Буг та її притокам. [2, с. 5-6]

Поворотним моментом в історії подільських земель стала битва біля Синіх Вод, яка ймовірно сталася 24 вересня – 25 грудня 1362 року. У битві зіткнулися армії литовського князя Ольгерда та трьох золотоординських орд ханів Бека-Ходжі, Култа-Буги та Дмитра. [3, с. 107] Точне місце синьоводської битви не відоме. За першою версією, вона відбулася на річці Синюха, що знаходиться на Кропивниччині. За другою – битва сталася на території Поділля, на Вінниччині, на річці Снивода. [3, с. 111]

Детальний опис синьоводської битви 1362 року розписаний у хроніці Мацея Стрийковського. Першим її етапом був обстріл з луків,

що здійснювало татарське військо (не дало бажаного результату). Вцілівши від татарських стріл, армія Ольгерда перейшла до другого етапу: рукопашний бій, внаслідок якого литовсько-руські сили прорвали лобову частину, одночасно з тим, з боків рушили війська новгородців та Коріятовичів, що остаточно доби́ли татарське військо. [4, с. 480-481]

Вислідом битви під Синіми Водами стало приєднання до Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського Чернігово-Сіверщини, Київщини та Поділля.

На відміну від Київського і Чернігово-Сіверського регіонів, на Поділлі встановлення литовської влади мав дещо інший характер. Оскільки перші два князівства існували до татарського завоювання, то для встановлення литовської влади потрібно було замінити Рюриковичів на Гедиміновичів. А у випадку з подільським князівством, яке до цього не існувало, литовській династії потрібно було підлаштовуватись до місцевої традиції, яка склалася в золотоординські часи, а саме: поряд із першим ханом був темник (воевода), що пояснює дуумвірат Коріятовичів. [2, с. 68-69]

Перед тим, як почати розвивати цю тему, варто зазначити, що влада, можливо, Коріятовичів поширювалася не на всі терени новоствореного Подільського князівства, оскільки Східне Поділля все ще було малозаселеним, що спонукає припущення щодо приналежності його до татарських володінь. Також доказом того може слугувати й відсутність князівських грамот щодо цих теренів. [5]

Після приходу княжичів на Поділля, воно було поділене між братами: Юрій взяв Кам'янець і його округу, Олександр – Смотрич з прилеглими до нього землями, Костянтин – Бакоту, столицю Пониззя, а Федір – Червоногород [5, с. 51]

Оскільки Велике князівство Литовське було федерацією князівств, то можна припустити, що нові правителі були єдиними господарями подільської землі, що підтверджує їхній титул у князівських грамотах, наприклад, грамота Юрія та Олександра Коріятовича від 7 січня 1374 року: «Ми, князь Юрій Коріатович, Божою милістю князь і господар Подільської землі, із братом своїм князем Олександром». [6, с. 9] Такої ж думки відомий дослідник Є. Сіцинський, який у своїй праці вказує, що литовські князі не втручалися у справи Поділля. Крім того, можна припустити, що нащадки Коріята вели незалежну внутрішню та зовнішню політику.

До ознак незалежності Подільського князівства можна віднести той факт, що був самостійний збір податків [6, с. 11], а також один із символів влади – монети – «подільський півгріш», який карбували тоді на Поділлі. [6, с. 12]

Головним напрямком у зовнішній політиці Коріятовичів був захист кордонів Великого князівства Литовського, адже їхні володіння простягалися вздовж татарських земель, з яких часто відбувалися набіги вглиб руських земель. Після приходу литовських княжичів для оборони свого кордону, вони спорудили мережу замків. Про це нам

розповідає Мацей Стрийковський у своїй хроніці: «...Ці литовські князі Коріятовичі збудували й інші замки на Поділлі: Брацлав, Вінницю, Межибіж, Березаницю, Хмільник, Теребовлю для оборони проти частих наїздів татар і волохів, з якими часто й довго боролися...». [4, с. 482]

Головно про правління подільських князів ми знаємо мало, але, завдяки грамотам, які вони видавали, можливе з'ясування окремих аспектів правління у Подільському князівстві.

Першими Коріятовичами, що правили на Поділлі, були старші брати Юрій та Олександр. Про їхнє правління ми дізнаємося з грамот, що датуються 1374 та 1375 роками.

У першій грамоті йдеться про передачу місту Кам'янцю 200 ланів землі та звільнення мешканців від будь-яких повинностей на 20 років за даровану землю, а також надання прав самоврядування. Деякі дослідники вважають, що це було надання магдебурзького права, насправді ці привілеї були надані у 1432 році. У другій грамоті мовиться про передання домініканцям земель у Смотричі. У третій – про надання краківським торговцям права вільної торгівлі на Поділлі.

Наступним подільським князем став Костянтин. Про його правління ми довідаємося з його грамот 1385 та 1388 років.

Перша грамота дає дозвіл на торгівлю краківським купцям. На думку Є. Сіцінського, це розпорядження подільського князя підтверджує попереднє рішення Юрія та Олександра. У другій грамоті, що датується 19 вересням 1388 р., йдеться про передачу за вірну службу міста Бакота з селами у Наддністрянщині у володіння слугі Немирі. [5]

Також із цим князем пов'язаний перехід Подільського князівства у васальну залежність від Угорського королівства в 1377 році (ми дізнаємося про це з листа Людовика до Франческо Каррари), яка закінчиться зі смертю угорського короля, тобто в 1383 році. [7, с. 7] Проте самостійність князівство не втрачає. [6, с. 14]

Останнім подільським князем після смерті брата у 1391 році стає Федір Коріятович, який правитиме аж до ліквідації князівства у 1394 році. Про останнього із Коріятовичів як подільського князя ми дізнаємося зі спільної з Костянтином грамот 1388 та 1392 років, у яких йдеться про передачу своєму слугі Бедриху чотири села в Червогородській окрузі. [5]

Становище українських земель, зокрема й Поділля, значно похитнулося, після приходу в 1392 році на престол Великого князівства Литовського Вітовта, який у своїй внутрішній політиці прагнув централізувати державу. Як наслідок почався наступ на українські удільні князівства, які фактично були самостійними державами. Так впродовж 1393–1395 рр. українські князі були позбавлені своїх володінь, які стали литовськими провінціями.

Перемігши чернігово-сіверського князя та домігшись нейтралітету від київського [8, с. 139], восени 1393 року Вітовт разом з польсько-литовським військом рушив на Поділля. У відповідь

Федір Коріятович посилив гарнізони подільських фортець молдавськими та угорськими залогами.

Завоювання Подільського князівства було розпочато зі сходу: першим впав Брацлав, за ним – Сокилець, Кам'янець, Смотрич, Скала, а згодом й інші міста. Дослідники вважають, що таке швидке опанування подільських земель стало можливим завдяки наявності в польсько-литовського війська гармат.

Після падіння Поділля, Федір Коріятович був вимушений тікати до Угорщини, де на Закарпатті за номінальну передачу прав на подільську землю угорському королю отримав місто Берегово (1394), Мукачівську і Маковицьку домінії (1396).

Крім нового титулу «пан Мукачівський», Федір Коріятович все ще зберігав свій попередній титул «князь Поділля», що могло вказувати на надію повернути собі подільську землю. Цю спробу він робить у 1402 році, та невдало. Відмовившись від своїх попередніх планів щодо Поділля, він занурився у розвиток свого нового володіння. [9, с. 28–31]

Отож, Подільське князівство перестало існувати в 1394 році, тоді ж ці землі привернули увагу Польщі. Аби не починати війни, яка б ослабила литовське військо, що б спровокувало експансію татар, князь Вітовт передав польській короні західну частину Поділля з містами Кам'янцем, Бакотою, Смотричем, Скалою й Червоногородом.

На Західному Поділлі новим господарем став краківський воєвода Спитка з Мельштина, про це свідчить його грамота у 1395 році. Він правив з 1395 до 1399 року. Після нього Ягайло поставив Свидригайла, але через два роки Західне Поділля перейшло до рук Ягайла. Після цього поставлений Свидригайлом Грицько Кердиевич передає новому поручникові Дереславові Конопці.

Тим часом новим правителем Східного Поділля стає Корибут-Дмитро Ольгердович або батько Федора Несвизького.

Після 9-річного правління, у 1411 році Ягайло передає Західне Поділля Вітовтові, внаслідок цього подільські землі знову опинилися під єдиною владою. Проте польська шляхта не хотіла визнавати його зверхність, тому Ягайло видав дві грамоти з закликом визнати Вітовтову владу.

Під час цього періоду відбувається активна українська колонізація та укріплення Східного Поділля, внаслідок боротьби Вітовта проти татар, що призвела до виходу кордонів Великого князівства Литовського до Чорного моря.

Ще за життя Вітовта планувалося повстання польських шляхтичів на Поділлі, яке спалахнуло у 1430 році. На чолі повстанців були кам'янецький єпископ Павло з Боянчиць, колишній кам'янецький староста Грицько Кедеєвич та троє братів Буцацьких, які ув'язнили литовського намісника Довгірда – так Кам'янець став знову польським. Згодом польська армія загарбала Смотрич, Скалу та Червоногород.

Дізнавшись про події на Поділлі, Свидригайло вимагав від Ягайла вгамувати повсталих, на що Ягайло вислав гінця з наказом

віддати Кам'янець литовському воєводі Михайлу Бабі. Дізнавшись про дії короля, польська шляхта, яка була при дворі Ягайла, таємно надіслала розпорядження не виконувати цього.

Не дійшовши консенсусу, почалася справжня війна між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Театром бойових дій стали терени Поділля, де все й почалося, та Волині.

Не досягнувши бажаних результатів, дві сторони домовились 2 вересня 1431 року про однорічне перемир'я, яке використали для нарощення сил. Через рік знову спалахнула війна, яка стала ще важчою для Свидригайла, адже поляки за допомогою литовської шляхти звели на великокнязівський престол свого ставленика Сигізмунда. Це призвело до розколу Великого князівства Литовського, Руського й Жематійське на дві частини: литовську та руську.

Втомившись від війни, Свидригайлові полководці стали переходити на бік поляків. Першим став Олександр Ніс, що здав полякам Луцьк, вслід за ним здав Кременець Федір Несвизький.

У 1434 році Західне Поділля стало польським воєводством, що остаточно закріпило розпад Поділля на дві частини. Рік по тому закінчилась війна поразкою військ Свидригайла при битві під Вількомирком, що сталася у 1435 році. [5]

Отже, Подільське князівство – перше українське державне утворення на подільських землях, що виникло після перемоги литовсько-руського війська при Синіх Водах над татарами, які загарбали ці землі в I пол. XIII століття, що спричинило розвиток та заселення Поділля. Крім того, Поділля в кінці XIV – на поч. XV століття стало ареною геополітичної боротьби між Великим князівством Литовським та Королівством Польським, що спричинило остаточному поділу регіону на дві частини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка», 2021. 773 с.
2. Сіцінський Ю. Нариси з історії Поділля : з 48 малюнками та історично-археологічною мапою. Вінниця : [з друкарні Української Академії Наук], 1927.
3. Печенюк І., Соколюк С. Синьоводська битва та її місце в історії України. Наукові записки. Серія: Історичні науки. Випуск 20: Синьоводська битва 1362 року в контексті історії Східної Європи. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. 252 с.
4. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси = Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi / Мацей Стрийковський; Наук. т-во імені Шевченка. Львів: [б.в.], 2011. 1074 с.
5. Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви : [монографія] ; упоряд. Дмитро Ващук, Мирослав Мошак. Кам'янець-Подільський, 2009. 160 с.

6. Ващук Д. Подільське князівство у другій половині XIV ст.: особливості правового статусу. Український історичний журнал. 2018. № 2.
7. Михайловський В. Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовіком Угорським. Український історичний журнал. 2010. № 4. 240 с.
8. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского: [монография] АН Украинской ССР, Ин-т истории. Киев: Наук. думка, 1987. 181 с.
9. Кравчук О. Князь Федір Корятівич: сторінки біографії. Краєзнавство. 2024. №1.

Олександр Федоришен

ВІННИЦЬКА ЄРУСАЛИМКА: ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ КВАРТАЛУ

Анотація. У статті висвітлено історію єврейського кварталу Єрусалимка у Вінниці у XVI–XVIII ст., зокрема появу євреїв у Вінниці та їх первинну локалізацію на Старому місті, причини постання Єрусалимки на правому березі р. Південний Буг, топонімію ринкової площі, Головної синагоги і торгової вулиці як невід’ємних елементів кварталу. Матеріал створено у рамках проєкту «Слідами хасидського хлопчика: аудіопрогулянка вінницькою Єрусалимкою», реалізованого департаментом маркетингу міста та туризму ВМР за підтримки УКФ.

Ключові слова: Вінниця, Старе місто, Нове місто, Єрусалимка, єврейський квартал, ринкова площа, синагога, культурний ландшафт.

Oleksandr Fedoryshen

VINNYTSIA JERUSALIMKA. ON THE HISTORY OF THE NEIGHBORHOOD

Abstract. The article highlights the history of the Jewish quarter of Jerusalemka in Vinnytsia in the 16th-18th centuries, in particular the appearance of Jews in Vinnytsia and their initial localization in the Old Town, the reasons for the emergence of Yerushalayimka on the right bank of the Southern Bug River, the topography of the market square, the Main Synagogue and the shopping street as integral elements of the quarter. The material was created within the framework of the project "In the footsteps of a Hasidic boy: an audio walk through Vinnytsia Jerusalemka", implemented by the Department of Marketing and Tourism of the Vinnytsia City Council with the support of the Ukrainian Cultural Foundation.